

Сокол М.В.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Богданова А.О.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Екологічна безпека України в умовах воєнного стану є критично важливим аспектом національної безпеки, оскільки військові дії спричиняють масштабну шкоду довкіллю. Воєнні злочини, зокрема атаки на промислові об'єкти, знищення природних екосистем, забруднення водних ресурсів та атмосферного повітря, створюють серйозні екологічні загрози. Одним із найбільших інцидентів стало знищення Каховської ГЕС, що спричинило катастрофічні наслідки для довкілля.

У статті здійснено аналіз норм вітчизняного та міжнародного законодавства щодо визначення поняття екологічної безпеки, а також проведено дослідження критеріїв екоциду як міжнародного злочину, що дозволить притягнути агресора до відповідальності та отримати компенсацію за завдану шкоду.

Сформульовано висновок, що основними ознаками екоциду вчиненого під час війни є: незаконні дії вчинені у формі умислу; завдання значних збитків довкіллю включаючи вплив на життя людини; пошкодження поширюється за межі окресленої географічної області, державних кордонів; збитки завдані довкіллю мають незворотну дію або для відновлення навколишнього середовища потрібно досить тривалий термін.

Запропоновано внесення категорії «екоцид» до Римського Статуту Міжнародного кримінального суду з обов'язковою ратифікацією такого міжнародного акту Верховною Радою України.

Україна працює над удосконаленням законодавства у сфері охорони навколишнього середовища, запровадженням сучасних технологій для екологічного моніторингу та залученням міжнародної підтримки для відновлення природи. Одним із ключових завдань є розробка комплексної стратегії екологічної безпеки, яка передбачає ефективне правове регулювання, економічні стимули для екологічного відновлення, а також посилення міжнародного співробітництва. Відновлення природних ресурсів стане не лише екологічною необхідністю, а й стратегічним кроком для майбутнього сталого розвитку України.

Ключові слова: екологічна безпека, воєнний стан, екоцид, екологічне право, відновлення довкілля, екологічний моніторинг.

Постановка проблеми. Екологічна безпека є одним із ключових аспектів національної безпеки України, особливо в умовах воєнного стану. Військові дії завдають непоправної шкоди довкіллю, спричиняючи забруднення ґрунтів, води та повітря, руйнування природних екосистем, а також створюючи загрозу техногенних і радіаційних катастроф. У зв'язку з цим постає питання щодо ефективного правового регулювання та забезпечення екологічної безпеки у кризовий період.

У перші дні повномасштабного вторгнення російські окупанти захопили Чорнобильську атомну електростанцію (ЧАЕС). Проте, ще до того, як вона опинилася під контролем загарбників, там уже точилися бої – російські війська без-

жално обстрілювали територію зони відчуження, що могло призвести до пошкодження реактора й спровокувати глобальну екологічну катастрофу.

Нині країна-агресор ігнорує наслідки власних дій, які породжують масштабну екологічну катастрофу, що поширюється не лише на територію нашої країни, а й на усю Європу. Допоки триватимуть бойові дії, як населення, так і довкілля залишаються під постійною загрозою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ряд вчених досліджували різні аспекти правового регулювання екологічної безпеки в Україні, зокрема, В.І. Андрейцев у своїх працях зосереджував увагу на екологічній безпеці як складовій національної безпеки України [1]. Комплексне дослідження

проблем екологічної безпеки, у тому числі юридичної відповідальності як засобу її забезпечення було викладено у монографії Ю.А. Краснової [2].

Питання щодо забезпечення екологічної безпеки саме в умовах воєнного стану та правове регулювання екоциду стало предметом наукових досліджень Г.А. Анісімової, О.М. Борщевської, А.П. Гетьман С.В. Грицак, Р.С. Кіріна, К.А. Козмуляк, О.О. Орлової, О.Л. Полонської, В.К. Рибачека, О.О. Сурілової та інших.

Попри значний внесок цих та інших науковців, проблема екологічних катастроф, спричинених війною, залишається недостатньо дослідженою. Необхідні подальші напрацювання для розробки ефективних стратегій захисту довкілля в умовах збройних конфліктів.

Постановка завдання. Метою наукового доробку є аналіз екологічних ризиків, спричинених воєнними діями на території України, дослідження правових механізмів забезпечення екологічної безпеки, а також визначення шляхів мінімізації екологічних наслідків та відновлення довкілля.

Виклад основного матеріалу. На державному рівні Україна відіграє важливу роль у системі екологічної безпеки, визначаючи захист довкілля одним із пріоритетів національної безпеки. Для реалізації цих завдань створено розгалужену законодавчу базу, виконавчі органи влади та механізми підтримки відповідних структур. Держава активно працює над системами запобігання екологічним і техногенним катастрофам, сприяє економічному розвитку, політичній стабільності та соціальній рівновазі. До вирішення екологічних питань залучаються політичні партії, громадські організації, незалежні експерти та міжнародні партнери.

На законодавчому рівні поняття «екологічна безпека» закріплене у ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього середовища» від 25 червня 1991 року, відповідно до якої, екологічна безпека це такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [3, ст. 50].

У Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічна безпека розглядається в різних аспектах: 1) як намір законодавчо гарантувати безпечні умови для життєдіяльності людини (ч. 1 Преамбули Закону); 2) як складова екологічної політики держави, спрямованої на збереження сприятливого

для життя довкілля, а також на захист здоров'я населення від шкідливого впливу забруднень (ч. 2 Преамбули Закону); 3) як одне із ключових завдань законодавства у сфері охорони навколишнього середовища (ст. 1 Закону); 4) як один із фундаментальних принципів охорони довкілля (п. а, б ст. 3 Закону); 5) як суб'єктивне екологічне право громадян (п. а ст. 9 Закону); 6) як обов'язок громадян у сфері збереження навколишнього природного середовища (п. б ст. 12 Закону); 7) як ціль державного управління у сфері охорони довкілля (ч. 5 ст. 16 Закону); 8) як окремий напрям природоохоронної діяльності (Розділ XI Закону) [3].

Також одним із ключових законодавчих актів у зазначеній сфері є Закон України «Про національну безпеку України», який встановлює основи та принципи національної безпеки й оборони, визначає завдання та головні напрями державної політики, спрямованої на забезпечення захисту суспільства та кожного громадянина від потенційних загроз [4].

Чинні міжнародно-правові акти, зокрема Стокгольмська декларація з навколишнього середовища (1972 р.), Всесвітня Хартія природи та інші не забезпечують повний захист довкілля в умовах війни. Пряма заборона, щодо вчинення екоциду є передбаченою у Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. [5] та Конвенції про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого застосування засобів впливу на природне середовище 1976 р. [6]. Варто зауважити, що на сьогодні ключовим завданням у сфері екологічної безпеки є збереження віцілих природних територій та посилення їх правового захисту [7].

Війна, розв'язана росією проти України, спричинила не лише гуманітарну та економічну кризу, а й масштабні екологічні катастрофи, що порушують основоположні норми екологічного права. Воєнні дії на території держави завдали значної шкоди довкіллю, що є прямим порушенням норм екологічного права, зокрема принципу сталого розвитку та екологічної безпеки, закріплених у міжнародному та національному законодавстві.

За 1000 днів війни екологічна шкода, завдана воєнними діями, оцінюється приблизно в 71 млрд доларів. Внаслідок обстрілів та лісових пожеж в атмосферу додатково потрапили 180 млн тонн діоксиду вуглецю. Загалом через війну вже пошкоджено 3 млн гектарів лісів, а забруднена вибухонебезпечними предметами територія України становить 139 000 кв. км [8].

Одним із наймасштабніший порушень стало знищення Каховської гідроелектростанції, що призвело до екологічної катастрофи: затоплення населених пунктів, загибелі природних екосистем, порушення водного балансу, ерозії ґрунтів і забруднення водойм. Крім того, обстріли промислових об'єктів, зокрема нафтобаз, хімічних підприємств і складів із небезпечними речовинами, спричинили значні забруднення повітря та водних ресурсів, що є грубим порушенням природоохоронного законодавства. Воєнні дії в зоні Чорнобильської та Запорізької АЕС створюють серйозні ризики радіаційного забруднення, що є порушенням міжнародних норм, таких як Конвенція про ядерну безпеку та Конвенція про захист від радіаційної небезпеки.

Військові дії на території природно-заповідного фонду України також суперечать екологічному праву, оскільки заповідні території перебувають під особливим захистом відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд». Руйнування лісових масивів, забруднення земель боєприпасами, знищення флори та фауни є прямим порушенням принципу невідчуження природних екосистем, який визначений як один із ключових у міжнародному екологічному праві.

Варто зауважити, що зазначені об'єкти відігравали ключову роль у збереженні екологічної рівноваги не лише в окремих регіонах, а й були частиною «Смарагдової екологічної мережі», що охоплює значну частину території Європи майже 30% об'єктів Смарагдової мережі перебувають в російській окупації після повномасштабного вторгнення та знищуються під час бойових дій [9].

Українські та міжнародні правозахисні й екологічні організації дедалі активніше наголошують на необхідності створення ефективних механізмів притягнення до відповідальності за екологічні злочини та екоцид, вчинені країною-агресором. У цьому контексті важливим є досвід Компенсаційної комісії ООН, яка була сформована для оцінки та відшкодування екологічних збитків, завданих війною Іраку проти Кувейту у 1991 році. Комісія здійснювала реєстрацію та оцінку шкоди, а також призначала компенсацію за заходи з очищення й відновлення ґрунтів, водних ресурсів і прибережних екосистем. Однак лише близько шести відсотків задокументованих випадків екологічної шкоди було визнано такими, що підлягають компенсації. Подібні труднощі можуть виникнути й у процесі відшкодування збитків, завданих Україні, що потребує чіткої правової стратегії та міжнародної підтримки [10].

З метою мінімізації завданої шкоди та відновлення екологічної безпеки необхідно застосувати механізми екологічного права як на національному, так і на міжнародному рівні. Україна активно працює над юридичним визнанням екоциду як міжнародного злочину, що дозволить притягнути до відповідальності винних осіб. Важливим напрямом є імплементація міжнародних стандартів екологічного моніторингу, посилення природоохоронного законодавства, розширення механізмів екологічного контролю, а також залучення міжнародних екологічних організацій до оцінки та ліквідації наслідків воєнного впливу на довкілля.

У зв'язку із значною актуальністю вказаної проблеми європейськими науковцями було сформульовано пропозицію щодо внесення поняття екоциду до Римського Статуту Міжнародного кримінального суду. Де дефініція «екоцид» тлумачиться як незаконні або необдумані дії, вчинені з усвідомленням того, що існує значна ймовірність серйозного та широкого чи довготермінового збитку навколишньому середовищу зумовленого цими діями.

О.М. Борщевська у своїй науковій праці наводить чітке тлумачення кожного слова, що формує правову регламентацію даного злочину, а саме: «необдумано, нерозумно» означає безрозсудне ігнорування шкоди, яка була б явно надмірною по відношенню до очікуваних соціальних та економічних вигод; «серйозний» означає пошкодження, яке включає дуже серйозні несприятливі зміни, порушення або шкоду будь-якого елементу навколишнього середовища, включаючи значний вплив на життя людини або природні, культурні чи економічні ресурси; під «широким поширенням» розуміється пошкодження, яке поширюється за межі окресленої географічної області, державних кордонів, або страждає ціла екосистема чи вид, або велика їх кількість, людські істоти; «довгостроковий» означає шкоду, яка є незворотною або яку неможливо відшкодувати, природне відновлення протягом розумного терміну; і під «довкіллям» мається на увазі Земля, її біосфера, кріосфера, літосфера, гідросфера та атмосфера, а також, космічний простір [11, с. 119].

За попередніми оцінками Державної екологічної інспекції України, шкода, заподіяна довкіллю, має довготривалий характер, поширюється не лише на територію України, оскільки забруднення поверхневих, підземних вод та атмосферного повітря фіксується і у ряді інших країн, а також шкода є досить серйозною та значною, оскільки

оцінюється в мільярди гривень. Усі наведені критерії екоциду, що здійснює росія на території нашої держави, співпадають із тими, якими пропонується доповнити Римський Статут Міжнародного кримінального суду.

Забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану потребує комплексного підходу, що включає правові, організаційні та економічні механізми. Відповідальність агресора за завдану екологічну шкоду повинна бути зафіксована в міжнародних судах, а Україна має отримати компенсацію для проведення екологічної реабілітації постраждалих територій. Створення ефективної системи екологічного права, яка враховуватиме загрози воєнного часу, стане важливим кроком для відновлення країни та забезпечення сталого розвитку в майбутньому.

Покращення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту має охоплювати чотири ключові напрями: правове регулювання, економічне стимулювання, інформаційно-технологічний розвиток і світоглядні зміни. Серед сучасних пріоритетів формування механізмів екологічної безпеки варто виділити комплексну екологічну оцінку території, екологічний моніторинг та прийняття ефективних управлінських рішень.

Тому важливого значення набуває ефективне правове регулювання екологічної безпеки у сфері військової діяльності на рівні національного законодавства. Однак надто швидкі зміни у сфері екологічного права можуть порушити баланс між економічними, соціальними та екологічними інтересами, що потенційно здатне спровокувати екологічну кризу. Тому всі законодавчі зміни мають бути добре обґрунтованими та ретельно зваженими.

Одним із ключових аспектів забезпечення екологічної безпеки є ефективний моніторинг та оцінка завданої шкоди. Законодавство України у сфері охорони навколишнього середовища передбачає здійснення екологічного контролю та моніторингу, однак у сучасних умовах необхідне вдосконалення цих механізмів. Зокрема, слід запровадити комплексну систему екологічного моніторингу із залученням сучасних технологій, таких як супутникові знімки та дрони, що дозволить оперативно фіксувати екологічні порушення та оцінювати їхні наслідки. Доцільним є також залучення міжнародних екологічних організацій, що можуть сприяти об'єктивній оцінці екологічних збитків та розробці стратегії їх мінімізації.

Наступним важливим напрямом є мінімізація забруднення та усунення його наслідків. Від-

повідно до норм екологічного права, держава зобов'язана вживати заходів щодо ліквідації наслідків екологічних катастроф, спричинених військовими діями. Це включає очищення ґрунтів, водних об'єктів та атмосферного повітря від токсичних речовин, що потрапили внаслідок руйнування підприємств, нафтобаз, складів хімічних речовин та вибухів військової техніки. Особливої уваги потребує знешкодження вибухонебезпечних залишків війни, таких як нерозірвані снаряди та міни, що становлять загрозу не лише для населення, а й для природних екосистем.

Відновлення довкілля є ще одним важливим напрямом екологічної політики. Законодавство України передбачає заходи щодо рекультивації порушених земель та збереження біорізноманіття, проте в умовах воєнного стану ці положення потребують удосконалення. Необхідно розробити спеціальні програми з відновлення лісів, водойм та інших екосистем, що зазнали значних пошкоджень унаслідок бойових дій. Державна підтримка природоохоронних територій, запровадження механізмів екологічного страхування та фінансування проєктів відновлення мають стати пріоритетними завданнями.

Окремої уваги заслуговує правове врегулювання питань відповідальності за екологічні злочини, спричинені війною, вважаємо, що внесення до Римського статуту такого злочину як екоцид, а тим більше екоцид який став наслідком війни дозволить запровадити чіткі міжнародні механізми притягнення до колективної відповідальності резидентів країни-агресора. Також варто зауважити, до вказаний міжнародний акт повинен бути як найшвидше ратифікований Україною.

Висновки. Отже, забезпечення екологічної безпеки в Україні в умовах воєнного стану є критично важливим завданням, що потребує комплексного підходу, заснованого на правовому регулюванні, міжнародній співпраці та технологічних інноваціях. Військові дії завдають значної шкоди довкіл्लю, що проявляється у забрудненні повітря, водних ресурсів, деградації ґрунтів, знищенні природних екосистем та загрозі біорізноманіттю. У цьому контексті першочерговими заходами мають бути впровадження ефективного екологічного моніторингу, ліквідація наслідків забруднення, рекультивація пошкоджених територій та розробка програм екологічної реабілітації регіонів, які зазнали найбільших руйнувань.

Не менш важливою складовою є посилення правового захисту довкілля та відповідальності за екологічні злочини. Національне законодав-

ство має бути адаптоване до сучасних викликів, а міжнародно-правові механізми повинні використовуватися для притягнення агресора до відповідальності за шкоду, завдану природному середовищу. Крім того, необхідно активно залучати міжнародні екологічні організації та фінан-

сові інституції для відбудови екосистем і реалізації природоохоронних заходів. Відновлення довкілля після війни стане не лише екологічним, а й стратегічним кроком до сталого розвитку України та збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Список літератури:

1. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки. Навч. та наук.-практ. Посібник. Київ :Знання-Прес, 2002. 332 с.
2. Краснова Ю.А. Право екологічної безпеки України: теоретичні аспекти. Монографія. Київ : НУБіП України, 2017. 589 с.
3. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991. № 1264-ХІІ URL: https://kodeksy.com.ua/pro_ohoronu_navkolishn_ogo_prirodnogo_seredoviwa.htm (Дата звернення 20.02.2025).
4. Про національну безпеку України : Закон України від 09.08.2024. № 3858-ІХ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (Дата звернення 20.02.2024).
5. Додатковий протокол І до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU77003> (Дата звернення 20.02.2024).
6. Конвенції про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого застосування засобів впливу на природне середовище 1976 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text (Дата звернення 20.02.2024).
7. Анісімова Г. А., Гетьман А. П. Формування еколого- й кліматично-правової політики в умовах російської військової агресії: нові доктринальні підходи. Матеріали науково-практичної онлайн-конференції (Харків, 8 грудня 2022 р.). URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/08.12.2022_eko.pdf (Дата звернення 20.02.2025).
8. Світлана Гринчук Пресконференція Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://surli.cc/qtmuwl> (Дата звернення 18.02.2025).
9. Наша Смарагдова мережа – фантастична. Але є і проблеми, і перспективи. *Світ*. URL: <https://svit.kpi.ua/2025/02/18/24671/> (Дата звернення 18.02.2025).
10. Механізми міжнародних репарацій за екологічну шкоду: компенсаційний механізм для України. *Екологія, право, людина*. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/Komp.-Kom.-dlya-Ukrayiny.pdf> (Дата звернення 20.02.2025).
11. Борщевська О. М. Публічно-правові та приватно-правові аспекти визначення дефініції «екоцид» під час військової агресії. *Правова держава*. 49. 2023. С. 113–129.

Sokol M.V., Bogdanova A.O. ENSURING ENVIRONMENTAL SAFETY IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

Ukraine's environmental safety under martial law is a critical aspect of national security, as military operations cause large-scale environmental damage. War crimes, such as attacks on industrial facilities, destruction of natural ecosystems, and pollution of water and air, pose serious environmental threats. One of the largest incidents was the destruction of the Kakhovka hydroelectric power plant, which had catastrophic consequences for the environment.

The article analyzes the norms of national and international legislation defining the concept of environmental safety, and also studies the criteria for ecocide as an international crime, which will allow bringing the aggressor to justice and obtaining compensation for the damage caused.

The author concludes that the main features of ecocide committed during the war are: illegal actions committed in the form of intent; causing significant damage to the environment, including the impact on human life; damage extends beyond the boundaries of a particular geographical area or State borders; damage to the environment is irreversible or requires a sufficiently long period of time to restore the environment.

It is proposed to add the category of "ecocide" to the Rome Statute of the International Criminal Court with the mandatory ratification of such an international act by the Verkhovna Rada of Ukraine.

Ukraine is working to improve its environmental protection legislation, introduce modern technologies for environmental monitoring, and attract international support for nature restoration. One of the key tasks is to develop a comprehensive environmental safety strategy that provides for effective legal regulation, economic

incentives for environmental restoration, and strengthening of international cooperation. Restoration of natural resources will become not only an environmental necessity, but also a strategic step for the future sustainable development of Ukraine.

Key words: *environmental safety, martial law, ecocide, environmental law, environmental restoration, environmental monitoring.*